

УДК 343.9

Олексій Гумін

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
oleksii.m.humin@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

ВИХІДНІ ПОНЯТТЯ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ВНУТРІШНЬОСІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.265>

© Гумін О., 2023

Зазначено, що злочинність як прояв протиправних посягань є однією з актуальних проблем нашої держави, а протидія їй – важливим напрямом діяльності держави загалом, і правоохоронних органів зокрема. У всі часи корислива злочинність сприймалася як серйозна загроза найвищим суспільним цінностям, що зумовлювало суспільний попит на ефективні форми протидії та захисту інтересів людини, суспільства і держави від корисливих насильницьких посягань, зниження ризику стати жертвою цих кримінальних правопорушень.

Поняття “насильство” в даний час широко використовується не тільки в повсякденному житті, а й входить у термінологічний апарат різних наук. Філософія, психологія, кримінальне право, криминологія, криміналістика та інші науки підходять до вирішення проблеми визначення поняття “насильство” самостійно, не використовуючи вже існуючі визначення в суміжних галузях.

Визначення насильства може відрізнитися, залежно від цілей його застосування. Це пов’язано з тим, що саме насильство має досить “широкий формат”. Це соціально-правове явище, не обмежене рамками кримінального права. Іншими словами, до насильства можна зарахувати як кримінальні правопорушення, так і адміністративні правопорушення, а також інші форми поведінки, які формально не є правопорушеннями, але суперечать загальноприйнятим і затвердженим нормам поведінки, створюючи передумови насильницького правопорушення як такого.

З огляду на це, необхідно зазначити, що в контексті реального дослідження використовуватиметься лише кримінально-правове поняття насильства, в контексті дослідження основних напрямів віктимологічного апарату внутрішньосімейного насильства, що оцінюється з позиції кримінального права як правопорушення і, відповідно, має всі його ознаки.

Ключові слова: профілактика, злочинність, напрямки, віктимологія.

Постановка проблеми. Поняття “насильство” нині широко використовується не тільки у повсякденному побуті, але і входить у термінологічний апарат різних наук. Філософія, психологія,

кримінальне право, криминологія, криміналістика та інші науки підходять до вирішення проблеми визначення поняття “наси́льство” самостійно, не використовуючи вже наявні визначення у суміжних галузях.

Визначення насильства може змінюватись, залежно від цілей його використання. Це пов'язано з тим, що саме насильство має досить “широкий формат”. Воно є соціально-правовим явищем, не обмеженим рамками кримінального закону. Іншими словами, насильство може включати і кримінальні правопорушення, і адміністративні правопорушення, а також інші форми поведінки, які формально не є деліктами, але вступають у протиріччя з загальноприйнятими і схвалюваними нормами поведінки, утворюючи передумови насильницької злочинності як такої.

Аналіз дослідження проблеми. Віктимологічній проблематиці присвячено праці В. І. Борисова, В. В. Василевича, О. М. Джузи, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, В. В. Коваленка, С. С. Косенка, О. Ю. Юрченка та інших.

Мета статті. Дослідження основних напрямів віктимологічного апарату внутрішньосімейного насильства.

Виклад основного матеріалу. Віктимологія вказує на те, що поведінка людини може бути не тільки злочинною, а й необачною, ризикованою, легковажною, іноді провокативною, а отже, небезпечною для неї самої, що збільшує ймовірність злочинного посягання на неї. У цьому сенсі набувають додаткового значення й інші характеристики жертви: вік, стать, соціальний статус, соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином, навколишнє середовище, конкретна ситуація, поведінка третіх осіб. Поєднання цих суб'єктивних й об'єктивних факторів (не обов'язково всіх) та їх взаємодія визначають можливість і “здатність” тієї чи іншої особи стати жертвою кримінального правопорушення [1].

У процесі розвитку, віктимологія створила поняття, раніше невідомі в криминології, і основним поняттям є “жертва”. Як синоніми до нього іноді використовують слова “потерпілий”, “особистість” тощо. Так, людина є соціальним суб'єктом, а особистість – її соціогенною складовою [2, с. 74].

Останнім часом у юридичній літературі спостерігається тенденція до надмірного розширення кола жертв. Як жертви розглядають навіть неформальні і особливо формальні соціальні групи: сім'я та трудовий колектив як спільнота, колективні інтереси яких безпосередньо порушені злочином (крадіжкою, розбоям, привласненням, пошкодженням чи знищенням майна тощо). Внаслідок кримінального правопорушення кожен член соціальної групи відчуває певною мірою його наслідки [3].

Необхідно зауважити, що зв'язок між формуванням жертви (негативним або позитивним), її поведінкою (належною або неналежною) та вчиненням проти неї правопорушення з необережності і пояснює відсутність фатальної схильності у людини (навіть із підвищеною віктимністю) ставати жертвою злочинного посягання.

Жертва кримінального правопорушення, з погляду на віктимологію, – це постраждала фізична особа, незалежно від того, чи визнана вона потерпілою в установленому порядку і чи вважає себе такою (віктимологія знає і “добровільних” жертв) [4].

Віктимологічний підхід дуже ефективний під час аналізу кримінальних правопорушень, вчинених у сфері сімейного оточення злочинця.

Саме у внутрішньосімейних кримінальних правопорушеннях роль потерпілих по їх криминологічній оцінці більш істотна, ніж роль у загальнокримінальних правопорушеннях. У аналізованій категорії кримінальних правопорушень злочинець і потерпілий міцно пов'язані колом повсякденного соціального спілкування (сімейними, спорідненими відносинами, систематичним побутовим контактом).

У дослідженні віктимологічних аспектів насильства в сім'ї щодо неповнолітніх недоцільно конструювання власного віктимологічного апарату, більше виправданим є звернення вже до виробленого.

Концептуальну основу віктимологічного апарату складають такі поняття, як “потерпілий” або “жертва”, “віктимогенні фактори”, “віктимність”, “віктимна поведінка”, “віктимізація”, “віктимологічна ситуація”, “віктимологічна профілактика”.

У цьому дослідженні вищеперелічені поняття використані з трактуванням, яке розглянемо нижче.

Ключовим поняттям віктимології є “жертва кримінальних правопорушень”.

Аналізуючи законодавство, підсумовуємо, що в ньому відсутнє поняття “жертва”, замість нього вживається поняття “потерпілий”.

Використання поняття “потерпілий” цілком допустимо і в віктимологічних дослідженнях, але воно не повинно бути пов’язано з фактом процесуального визнання громадянина таким. У даному дослідженні терміни “потерпілий від кримінального правопорушення” та “жертва” при описі результатів дослідження використовуються саме як тотожні з обліком вказаного.

Основою емпіричного дослідження є операційне поняття потерпілого від кримінального правопорушення. Відповідно до цього поняття жертвою є фізична особа, якій правопорушенням безпосередньо завдано моральна, фізична або майнова шкода або створено реальну загрозу його заподіяння.

Щодо предмета справжнього дослідження під жертвою насильства в сім’ї слід розуміти фізичне обличчя, яке не досягло вісімнадцяти років, якому в результаті внутрішньосімейного насильства завдано фізичну або моральну шкоду чи створено реальну загрозу її заподіяння. В даному випадку з поняття жертви насильства в сім’ї виключено вказівку заподіяння або реальна загроза заподіяння майнової шкоди, що обумовлено предметом дослідження (безпосередньо аналізованої сукупністю кримінальних правопорушень).

Одним з основних у віктимології є поняття віктимізації, під яким розуміється процес та соціально-значущі наслідки перетворення суб’єкта охоронюваних законом суспільних відносин (окремої особи або певної людської спільності) в жертву кримінального правопорушення в результаті злочинного діяння.

Із поняттям “віктимізація” тісно пов’язано інше поняття – “віктимність”. Віктимність особи можна визначити як соціально набуту сукупність біофізичних, психологічних, соціальних рис особистості, які під час взаємодії зі зовнішніми чинниками підвищують ймовірність стати жертвою кримінального правопорушення.

Віктимність – найбільш специфічне і найскладніше для віктимології поняття, і ємність його змісту зумовлює певну дифузність цієї категорії. Це поняття ще недостатньо розроблено і на теоретичному, і на емпіричному рівні.

Віктимність – це певний комплекс стабільних типових соціальних і психологічних (іноді фізіологічних) властивостей особистості, які у взаємодії із зовнішніми чинниками зумовлюють її підвищену здатність стати жертвою кримінального правопорушення. Іншими словами, це особлива властивість особистості, у підсумку зухвала її “підвищена вразливість” у кримінальному плані. Виділяють два основні види віктимності – особистісну та рольову. Своєю чергою особистісна віктимність поділяється на два типи: обумовлену об’єктивними властивостями особистості (вікова (статева) віктимність, віктимність – патологія, стресова віктимність) і віктимогенну деформацію особистості.

Віктимізація, загалом, складається з усіх жертв, зареєстрованих та латентних кримінальних правопорушень, незалежно від ступеня віктимності. Вона характеризується структурою, що має відносно самостійне значення для пізнання соціальної реальності, але віктимізація – це і підструктура злочинності, без якої показник цього соціального явища є неповним.

Неповнолітнім жертвам внутрішньосімейного насильства більшою мірою властива саме особистісна віктимність, обумовлена об’єктивними властивостями особистості, зокрема ставево-вікова віктимність (йдеться про підвищений ризик віктимізації, залежно від статі і віку в силу особистісних психічних особливостей), рідше віктимність – патологія (віктимність як

наслідок патологічного стану особистості: психічна хвороба, незрячість, глухота, інвалідність й інші тяжкі розлади здоров'я).

Психофізичні особливості дитячого і підліткового віку – цікавість, спрага пригод, довірливість, навіюваність, невміння пристосовуватися до умов, в яких виникає необхідність перебувати, беспорядність у конфліктних життєвих ситуаціях, нарешті, в ряді випадків, фізична слабкість – зумовлюють підвищену віктимність цієї вікової групи.

Важливу роль у механізмі вчинення кримінального правопорушення відіграє і стать жертви, особливо залежно від різновиду вчиненого у відносинах її кримінального правопорушення. Наприклад, "... підвищена віктимність осіб жіночої статі від деяких кримінальних правопорушень очевидна (наприклад, звалтування, насильницькі дії сексуального характеру та ін.)".

Тим часом слід пам'ятати, що віктимність – не фатальна здатність особи стати жертвою, і залежить не тільки від суб'єктивних і об'єктивних схильностей особи.

Однак підвищувати ймовірність перетворення особи на жертву кримінального правопорушення може не тільки властива йому віктимність, але і віктимна поведінка.

Ці два поняття, віктимність і віктимна поведінка, не збігаються: віктимність не обов'язково проявляється у віктимній поведінці, а віктимна поведінка, своєю чергою, не завжди є наслідком віктимності.

Віктимна поведінка – така поведінка потерпілого, яка прямо або побічно сприяє заподіянню йому тієї чи іншої шкоди. Це поняття об'єднує усі види поведінки потерпілого, які можуть бути у нього в передкримінальній і кримінальній ситуації, сприяючи його віктимізації.

Так, поведінка особи в конкретній передкримінальній і кримінальній ситуаціях може бути і нейтральною, що аж ніяк не сприяє її віктимізації, але це обличчя "обрано" злочинцем саме в силу властивої йому віктимності, відомої останньому. Така поведінка характерна, коли злочинець в якості жертви обирає малолітню дитину або фізично хвору людину, розраховуючи на те, що останні не зможуть надати опору, повідомити про те, що трапилося в правоохоронні органи.

До того ж, віктимність, властива особі, може об'єктивізуватися зовні у віктимній поведінці. Можливі випадки разової віктимної поведінки, які не є наслідком наявності у особи віктимності і обумовлені конкретними особливостями ситуації, але, тим не менше, сприяють вчиненню кримінального правопорушення.

Віктимна поведінка неоднорідна за своєю сутністю і може бути як соціально схвалюваною, коли дії потерпілого пов'язані з реалізацією захисту охоронюваних законом інтересів, так і соціально несхваленою. Соціально несхвалена поведінка жертви і її роль у механізмі віктимізації, так само, як проблема провини потерпілого, – одна з основних та дискусійних проблем віктимології.

Соціально несхвалена поведінка диференціюється на винне (свідоме негативне ставлення жертви до загальноприйнятих соціальних цінностей, реалізоване в її поведінці і сприяє її віктимізації) та негативно невинне (відсутність у жертви як усвідомлення негативного типу власної поведінки, і усвідомлення того, що вона може сприяти вчиненню зазіхання в сфері її інтересів).

Здебільшого ж для неповнолітніх жертв насильства характерна нейтральна поведінка, оскільки жертва "обрана" злочинцем саме через властиву їй віктимність.

Віктимологічна ситуація – сукупність об'єктивних та суб'єктивних обставин, що враховують формування особистості з підвищеними віктимними потенціалами (особистісно-формуєчу віктимну ситуацію), конкретну передкримінальну віктимну життєву ситуацію, ситуацію безпосередньо вчиненого кримінального правопорушення (кримінально-віктимну ситуацію), а також стан і поведінку жертви після вчинення кримінального правопорушення, аналізованих як єдиний взаємопов'язаний процес.

Існує і ще одне поняття – "віктимогенна ситуація", яка є однією з складових поняття віктимологічної ситуації і включає сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин, що породжують сприятливу можливість реалізації індивідуальної віктимності потерпілого. Іншими словами – це передкримінальна віктимна ситуація.

Водночас безглуздо вивчати процеси віктимізації без факторів, які її детермінують. До таких факторів зараховують – внутрішні (особистісні і поведінкові особливості особистості потерпілого) і зовнішні (характеристики зовнішнього середовища, зокрема передкримінальних ситуацій – об’єктивні обставини, які складаються безпосередньо перед або в момент вчинення кримінального правопорушення, не пов’язані ні з віктимністю жертви, ні з її віктимною поведінкою) віктимогенні фактори.

Існує також ще одне поняття, що стосується віктимологічного апарату цього дослідження – віктимологічна профілактика. Це одне з найбільш важливих напрямів боротьби зі злочинністю, при якому попереджувальні зусилля спрямовані не так на поведінку злочинця, як на жертву. Під віктимологічною профілактикою розуміється діяльність, спрямована на виявлення та усунення обставин, що формують “винну” поведінку жертви, застосування до них профілактичних заходів, девіктимізація, попередження рецидиву віктимізації.

Віктимологічна профілактика – один із напрямів запобігання злочинності, який ще не повною мірою реалізований у нашому суспільстві. Це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на встановлення, усунення або ж нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень, виявлення групи ризику та конкретних осіб із підвищеним ступенем віктимності, вплив на них задля поновлення й активізації їхніх захисних якостей, розроблення чи покращення засобів захисту громадян від правопорушень і подальшої віктимізації [5, с. 44].

Остаточне прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення значною мірою ставить у залежність від віктимної поведінки жертв в умовах конфліктної взаємодії з винним.

Віктимологічна профілактика вміщує заходи, спрямовані на:

- 1) усунення, зменшення та нейтралізацію обставин, що сприяють віктимізації;
- 2) зниження особистісної та рольової віктимності;
- 3) підвищення опорності та протидії злочинним посяганням;
- 4) девіктимізацію осіб, які постраждали від кримінального правопорушення.

Предметом віктимологічної профілактики є конкретні віктимогенні процеси і фактори, в якості яких можуть бути віктимізація і віктимність. Об’єктом такої профілактики є як реальні, так і потенційні жертви.

Слід підкреслити, що віктимологічна профілактика, поряд із традиційною, підвищує рівень попередження кримінальних правопорушень, робить попереджувальну діяльність логічно завершеною.

Саме для ухвалення обдуманих рішень у галузі віктимологічної профілактики і потрібні відомості про жертву кримінального правопорушення, соціальні наслідки, ступінь віктимності, віктимну поведінку потерпілих. Узагальнення і висновки дозволяють найбільш ефективно протидіяти внутрішньосімейному насильству над неповнолітніми.

Висновки. Розглянуті поняття є вихідними для дослідження віктимологічного аспекту внутрішньосімейного насильства над неповнолітніми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голіни В. В., Головікіна Б. М. (2017). Віктимологія : навч. посіб. Харків : Право. 308 с.
2. Циба В. Т. (2011). Теоретичні засади соціальної психології: системний підхід : монографія. Київ : Університет “Україна”. 359 с.
3. Блага А. Б. (2014). Насильство в сім’ї (кримінологічний аналіз та запобігання) : монографія. Харків. 360 с.
4. Лащик К. М. (2015). Поняття, ознаки жертви злочину, підходи до визначення жертви злочину // Закарпатські правові читання : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”. Т. 2. С. 156–158.
5. Чебан О. М. (2014). Віктимологічна профілактика злочинності безпритульних осіб як елемент

REFERENCES

1. Holiny V. V., Holovkina B. M. (2017). *Viktymolohiia*. [Victimology] : navch. posib. / za red. Kharkiv: Pravo. 308 p. [in Ukrainian].
2. Tsyba V. T. (2011). *Teoretychni zasady sotsialnoi psykholohii: systemnyi pidkhid*. [Theoretical foundations of social psychology: a systematic approach] : monohrafiia. Kyiv : Universytet "Ukraina". 359.p. [in Ukrainian].
3. Blaha A. B. (2014). *Nasylstvo v simi (kryminolohichniy analiz ta zapobihannia)*. [Domestic violence (criminological analysis and prevention)] : monohrafiia. Kharkiv. 360 p. [in Ukrainian].
4. Lashchuk K. M. (2015). *Poniattia, oznaky zhertyv zlochynu, pidkhody do vyznachennia zhertyv zlochynu*. [Concepts, signs of a crime victim, approaches to defining a crime victim]. *Zakarpatski pravovi chytannia: materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Uzhhorod : Vyd-vo UzhNU "Hoverla". Т. 2. P. 156–158 [in Ukrainian].
5. Cheban O. M. (2014). *Viktymolohichna profilaktyka zlochynnosti bezprytulnykh osib yak element indyvidualnoi profilaktyky*. [Victimological crime prevention of homeless persons as an element of individual prevention]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*. Т. 3. P. 43–47 [in Ukrainian].

Дата надходження: 05.01.2023 р.

Oleksii Humin

Lviv Polytechnic National University,

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Criminal Law and Procedure,

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education

oleksii.m.humin@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

VICTIMOLOGY APPARATUS FOR DOMESTIC VIOLENCE RESEARCH

Crime, as a manifestation of illegal encroachments, is one of the urgent problems of our state, and counteracting it is an important area of activity of the state in general, and law enforcement agencies in particular. At all times, mercenary-violent crime was perceived as a serious threat to the highest social values, which led to public demand for effective forms of counteraction and protection of the interests of people, society and the state from mercenary violent encroachments, reducing the risk of falling victim to these crimes.

The concept of "violence" is currently widely used not only in everyday life, but is also included in the terminological apparatus of various sciences. Philosophy, psychology, criminal law, criminology, forensics and other sciences approach the solution of the problem of defining the concept of "violence" independently, without using already existing definitions in related fields.

The definition of violence may vary depending on the purposes of its use. This is due to the fact that the violence itself has a rather "wide format". It is a social and legal phenomenon, not limited by the framework of criminal law. In other words, violence can include both criminal offenses and administrative offenses, as well as other forms of behavior that are not formally delicts, but contradict the generally accepted and approved norms of behavior, forming prerequisites for violent crime as such.

In this regard, it is necessary to specify that in the context of the real study, only the criminal law concept of violence will be used, evaluated from the standpoint of the criminal law as an offense and, accordingly, possessing all its features. Such a concept is necessary for clearly defining the subject of research, operating on it to distinguish related problems in the process of studying empirical material.

Key words: prevention, crime, directions, victimology.